

Die Voorsienigheidsleer van Augustinus

*M. Diedericks
Opvoedkunde
Akademie Reformatoriese Opleiding en Studies (AROS)
PRETORIA*

morne.diedericks@aros.ac.za

Abstract

Augustine's teachings on Providence

Throughout history, in crisis times the question of God's providence emerges. After the 2001 attacks on the World Trade Center in America, the question of God's providence raised attention. For answers to questions about God's providence theologians such as Aquinas, Calvin, Arminius, and König went back to the church father Augustine. Rightly so, because Augustine's influence on the Western world is so big that he is called the father of Western Christianity. In studying Augustine's teachings on providence the influences of his time must also be taken into account, such as his licentious youth, the death of his mother and son and the fall of Rome. Also the theological and philosophical influences of his time like the Manichaeism, Neo-Platonism and Pelagianism must be considered. From this study it is clear that Augustine's view of providence develops out of his protological approach. Therefore his confession of God as Creator is the starting point of his teaching on providence. The result is that Augustine's confession of God as Creator can't be seen separate from his confession of God as a personal Father. Augustine's protological approach is an aspect that theologians should rediscover in the study of providence.

1. Inleiding

Gebeure soos die 2001 aanvalle op die Wêreld-Handelsentrum in New York het die vraag na God se voorsienigheid weer oopgekrap. Boeke soos "God waarom lyk die wêreld so?" van Adrio König en

“*The God Who Risks: A Theology of Providence*” van John Sanders poog om opnuut antwoorde te bied op vrae aangaande die voorsienigheid van God. Tereg verwys die twee boeke na Augustinus se voorsienigheidsleer, omdat sy invloed op die Westerse wêreld so groot is dat hy veral op die tema van voorsienigheid nie vermy kan word nie. Daarom sê Van Wyk (2004:34) “*When I begin to write on almost any subject in dogmatics, I would always begin by reflecting on Augustine’s views. He had a great mind that had an enormous influence on the Western world and is therefore never to be ignored.*”

2. Agtergrond van Augustinus

Augustinus is in 354 n.C. in Thagaste in Noord-Afrika gebore. Uit Augustinus se eie getuienis weet ons dat sy ma Monika ’n diep gelowige en sy pa Patricius ’n heiden was (Augustinus, [Conf], 1887:II,3). Volgens Sizoo (1947:54) beskou Augustinus die sestiende jaar van sy lewe as die skeidingsjaar tussen sy jeug en sy volwassenheid. In hierdie jaar is daar talle moeilikhede wat Augustinus jare later nog teister. Sommige daarvan is seksuele losbandigheid en diefstal. ’n Belangrike deel van Augustinus se latere werke word volgens Sizoo (1947:54) in beslag geneem deur die psigologiese ontleding van hierdie sondige daade en dit beïnvloed sy verstaan van die kwaad en dus moontlik ook wat dit op sy beskouing van die voorsienigheid kon gehad het.

Volgens O’Mera (1954:556) het na sy jeugdige leeftyd twee ideologieë Augustinus se aandag getrek, naamlik die Manicheïsme en die Neoplatonisme (vgl. 3.2). In 386 n.C. het Augustinus hom egter tot die Christelike geloof bekeer. Augustinus vertel self van sy worstelstryd by sy bekering: “*Ek was ontstel in my gees, in onstuimige verontwaardiging, dat ek nie in U verbond ingegaan het nie, my God, hoewel al my bene geskreeu het om in te gaan, ...*”¹ (Augustinus, [Conf], 1887:VIII, 19). Na jare is Monika se gebed vir haar seun verhoor. Monika het haar kinders grootgemaak met Christus se naam op hulle lippe en in hulle harte (O’Mera, 1954:556).

Monika se dood in 387 n.C. was vir Augustinus ’n groot skok. In een van die mees hartroerende gedeeltes in sy Belydenisse sê hy: “*Ek*

1 “Ego fremebam spiritu, indignans turbulentissima indignatione, quod non irem in placitum et pattum tecum Deus meus, in quod eundem esse omnia oscla clabant, ...”

*het haar oë toegemaak, en onmeetbare verdriet het my hart gevul, ...*² (Augustinus, [Conf], 1887:IX,12). Volgens Sizoo (1947:190) was Augustinus se seun, Adeodatus, ook aanwesig op die dag van Monika se dood. Augustinus het 'n sterk band met hom gehad. Adeodatus is gebore in die tyd van Augustinus se losbandige jeugjare en is op 'n jong ouderdom saam met Augustinus gedoop. In 390 n.C. sterf Adeodatus op die ouderdom van agtien. Beide Monika en Adeodatus se dood het 'n groot invloed op die werke en denke van Augustinus gehad (Sizoo, 1947:190).

Augustinus se persoonlike smart kan ook nie los gesien word van die groot omwenteling in die vyfde eeu nie. Eusebius skryf in die vierde eeu dat die regering van Rome op die eindtyd dui (Maxfield, 2002:342). Daarom het die plundering van die ewige stad (Rome) in 410 n.C. selfs vir die Christene gelyk soos die einde van die wêreld (Finan, 1987:294). Maxfield (2002:339) beskryf dit as 'n apokaliptiese angs wat die mense ervaar het. Dit is in hierdie onseker omstandighede waarin Augustinus sy meesterwerk *De Civitate Dei* (Die stad van God) skryf. In hierdie artikel word primêr gefokus op die *De Civitate Dei*, omdat Augustinus dit geskryf het in hierdie onstabiele omstandighede en aan die einde van sy lewe. Hy het dit geskryf vir Christene wie se wêreld ineengestort het (Maxfield, 2002:359). Teen die agtergrond van Augustinus se lewe is dit duidelik dat die beproewings en tragedie 'n groot invloed op sy denke gehad het. Augustinus het deur baie swaarkry en verdriet gegaan. Die voorsienigheid van God is daarom nie net 'n koue teorie vir hom nie, maar 'n aktuele lewensvraag.

3. Invloede op Augustinus se voorsienigheidsleer

Die hoof filosofiese en teologiese strominge van die tyd moet by elke teoloog uitgewys word. Daar is baie invloede wat 'n groot rol speel op Augustinus se werke soos die van Cicero, Virgilius, die Manicheïsme, Neoplatonisme, Ambrosius en Augustinus se stryd met Pelagius. In hierdie artikel word slegs gekyk na die denke wat 'n groot invloed op Augustinus se voorsienigheidsleer gehad het, naamlik die Manicheïsme, Neoplatonisme en Augustinus se stryd met Pelagius.

2 “Premebam oculus ejus, et confluebat in praecordia mea maestito ingens, ...”

3.1 Die Manicheïsme

Die Manicheïsme ontwikkel uit die persoonlikheid van Pers Mani (216-277 n.C.). Pers Mani het homself gesien as die profeet wat Jesus beloof het. Die Manicheïsme het 'n dualistiese leer van twee beginsels:

- Die goeie beginsel ook bekend as die lig of God
- Die bose beginsel ook bekend as die duisternis.

Die goeie beginsel is die siel van die mens en hy bestaan uit lig. Die bose beginsel is materie en die mens se liggaam is materie, dus is die mens se siel goed en liggaam boos. Hierdie twee beginsels is in ewige konflik met mekaar (Copleston, 1962:56).

Van Oort (2006:709) wys hoe die teologie van die meeste Westelike kerkvaders beïnvloed is deur die Manicheïsme, en dat hierdie invloed ook by Augustinus aantoonbaar is. 'n Voorbeeld hiervan is Augustinus se antropologie- en geskiedbeskouing, wat gebaseer is op die dualisme van die menslike natuur en menslike geskiedenis. Albei is fundamentele Manicheïstiese konsepte (Buonaiuti, 1927:127). Vir nege jaar vind Augustinus gemoedsrus by die sekte van die Manicheërs (Praamsma, 1979:130). Augustinus erken ook in al sy geskrifte dat die Manicheërs 'n Christelike geloof is (Van Oort, 2006:715).

3.2 Die Neoplatonisme

Nadat Augustinus Ambrosius in 383 n.C. ontmoet het, het hy die Neoplatonisme intens begin bestudeer. Vir Augustinus was die Neoplatonisme die heidense filosofie wat die naaste aan die Christelike geloof was. Neoplatonisme het ontwikkel uit die werke van Plotinus (205-270 n.C.). Plotinus het geleer dat God die hoogste goed is; alles wat kwaad is, bestaan slegs deur die genade van die goeie, soos 'n skaduwee wat alleen kan bestaan deur die lig. Verder het Plotinus geleer dat God 'n onpersoonlike krag in die mens is, in die hoër self van die mens wat tot die intellek behoort (Praamsma, 1979:131). Volgens Johansen (1998:554) is Augustinus se voorsienigheidsleer baie beïnvloed deur die Neoplatonisme. Hy het voortdurend Neoplatonistiese terme gebruik om die Christelike dogma te verduidelik. Augustinus het later wegbeweeg van die Neoplatonisme omdat God vir Augustinus 'n persoonlike God was en nie net 'n onpersoonlike krag in die mens nie.

3.3 Pelagius

Pelagius is in die vierde eeu in Brittanje gebore. Pelagius se groot ideaal was om bloot net 'n Christen te wees en te lewe volgens die wet wat vir alle Christene bindend is. Hy het die wet asketies geïnterpreteer en wou die mense in Rome aanvuur om hul te bekeer van hul slap morele houding tot die onderhouding van die wet van God. Pelagius het geglo dat 'n sondelose lewe moontlik is en daarom verwerp hy Augustinus se leer van die erfsonde. Die erfsonde is vir Pelagius 'n dwaling van die Manicheïsme. Volgens Pelagius het die mens onvoorwaardelike vryheid en verantwoordelikheid om die goeie of die slegte te kies (Schulze, 1988:117-121).

Die groot invloed wat Pelagius op die werk van Augustinus gehad het, is nie dieselfde as die Manicheïsme of Neoplatonisme nie. Augustinus se leer oor genade en sonde was reeds gevestig voor sy stryd met Pelagius. Die stryd het egter 'n groot invloed gehad op die denke van Augustinus omdat hy in die stryd sy leer aangaande die uitverkiesing beter verwoord het (Harnack, 1961a:168). Die deeglike verwoording van die uitverkiesing het op sy beurt Augustinus se voorsienigheidsleer beïnvloed, omdat die uitverkiesingsleer en voorsienigheidsleer in die *loci* van die dogmatiek baie na aan mekaar verbind is (vgl 5.4).

4. Verskillende temas vanuit die kerkvaders

Meeste teoloë probeer aantoon dat hul wortels in die vroeë kerk geleë is. So gryp Luther en Calvyn terug na Augustinus. In die belydenis oor die voorsienigheid het die Reformatore in hul teruggryping na die vroeë kerk veral van die werke van Augustinus gebruik gemaak.³ Dit is 'n algemene gebruik dat teoloë teruggryp na die leer van die vroeë kerk om aan te toon dat hul wortels in die vroeë kerk geleë is.⁴ Daarom gaan kortliks na verskillende temas van die kerkvaders se voorsienigheidsleer gekyk word. Dit bied 'n agtergrond vir die studie van Augustinus.

3 "It was Augustine, who created the strict doctrine of predestination in polemic against Pelagius. These problems were brought over into Protestantism in the thought of Luther, whose teaching was carried forward by Calvin, Beza, Ursinus, Zanchi, and Piscator" (Muller, 1991:6.).

4 König (2002:115) verwys, byvoorbeeld, na Irenaeus om sy leer te staaf.

Geïdentifiseerde hoofemas by die kerkvaders se voorsienigheidsleer is: Die verpersoonliking van voorsienigheid; Jesus Christus en voorsienigheid; die verband tussen die skepping en die voorsienigheid; voorsienigheid van God wat alle dinge orden; voorsienigheid en versorging; algemene en besondere voorsienigheid; die probleem van die kwaad, die verborge voorsienigheid en voorsienigheid en dwalings. Augustinus word nie hier bespreek nie, omdat later na sy werke verwys word.

4.1 Verpersoonliking van voorsienigheid

’n Groot groep kerkvaders verpersoonlik voorsienigheid as hulle verwys na God as die Voorsienigheid. So verwys Lactantius na die voorsienigheid as God,⁵ of Athanasius praat van God as die Voorsienigheid oor alle dinge en die Voorsienigheid wat bevele gee, dinge beplan, mense red en liefdevol optree. Die voorsienigheid word trouens deur ’n hele aantal kerkvaders verpersoonlik.

4.2 Verband tussen die skepping en voorsienigheid

Deur die eeue is dit duidelik dat daar ’n noue verband tussen die voorsienigheid van God en die skepping van God is. Hierdie verband kom ook na vore in die werke van die kerkvaders, veral in die werke van Lactantius. Lactantius sê: “*Deur die effek van die goddelike Voorsienigheid het die wêreld tot stand gekom.*”⁸ ’n Persoon wat die Voorsienigheid ontken, ontken volgens Lactantius

5 “Horum omnium sententia, quamvis sit incerta, eodem tamen spectat, ut providentiam unam esse consentiant. Sice enim natura, sive aether, sive ratio, sive mens, sive fatalis necessitas, sive divina lex, sive quid aliund dixeris; idem est, quod a nobis dicitur Deus.” (Lactantius, [*Divinarum institutionum*, vol.6,*de falsa Religione*], 1844:135.)

6 “Οἱ δὲ, ὡς περ ἐξ ἐπιτάγματος τῆς Προνοίας, προθύμως αὐτὸν ἐδέξαντο.” (Athanasius, [*St. Antonii vitae*], 1849:49.)

7 Weber spreek sy kommer uit oor die kerk wat praat van God as die “Erhalter und Regierer”, omdat die kerk die onderhouding en regering van God nie van God self onderskei nie, dit lei daartoe dat die voorsienigheid van God, God self word. “Die Möglichkeit dieser Verwechslung besteht um so eher, je dringlicher sich einer Generation das Problem des “Schicksals” aufnötigt.” (Weber, 1962:560.)

8 “Nam divina Providentia effectum esse mundum.” (Lactantius, [*Divinarum institutionum*, vol.6, *De Origene Erroris*] 1844:302).

ook dat God die wêreld geskep het.⁹ Lactantius brei sy standpunt uit deur te sê dat God die mens, die dier en al die materiaal deur die voorsienigheid gemaak het.¹⁰ Hierdie groot verskeidenheid in die skepping weerspieël, volgens Lactantius, God se wonderlike voorsienigheid.¹¹ Op hierdie punt het Lactantius kritiek teen Cicero se voorsienigheidsleer. Volgens Lactantius was Cicero self 'n groot stryder teen die wat glo daar is nie iets soos voorsienigheid nie, maar Lactantius sê dat Cicero self later voorsienigheid ontken, “soos 'n verraaier probeer hy (Cicero) die voorsienigheid wegneem”.¹² Saam met Lactantius is daar nog kerkvaders wat 'n noue verband handhaaf tussen die voorsienigheid van God en die skepping van God, soos byvoorbeeld Athanasius.¹³

4.3 Christus en voorsienigheid

Die kerkvaders bring die verbinding tussen Christus en die voorsienigheid sterk na vore. Athanasius wat in sy dogmatiek gefokus het op die goddelikheid van Christus, dui veral die verbinding tussen Christus en die voorsienigheid aan. Volgens Athanasius strek

- 9 “Certius est igitur mundum providentia instructum, quam materia providentiam conglobatam. Quare non oportuit putare, idcirco mundum non esse divina providentia factum, quia materia ejus divina providentia facta non sit: sed quia mundus divina providentia sit effectus, et materiam esse factam divinitus. Credibilius est enim materiam potius a Deo factam, quia Deus omnia potest, quam mundum a Deo non esse factum, quia sine mente, ratione, consilio nihil fieri potest...Nec enim potest facere mirabilia, id est maxima ratione constantia, nisi. Qui habet mentem, providentiam, potestatem. Ita fiet, ut Deus fecerit omnia, nec quidquam esso possit omnino, quod non originem a Deo traxerit.” (Lactantius, [*Divinarum institutionum*, vol.6, *De Origene Erroris*], 1844:303-304.)
- 10 “Quia et si est, ut apparet ex mirabilitate operum suorum, necesse est etiam hominem, caeterasque animantes, eadem providentia creaverit.” (Lactantius, [*Divinarum institutionum*, vol.6, *De Vita Beata*], 1844:746.)
- 11 “Deus enim, qui providentiam et potestatem suam multarum rerum mirabili varetate voluit ostendere.” (Lactantius, *De officio Dei*, 1973:27.)
- 12 “Primum, quod is, qui in aliis disputationibus, et libris fere omnibus providentiae fuerit assertor, et qui acerrimis argumentis impugnaverit eos, qui providentiam non esse dixerunt, idem nunc quasi proditor aliquis, aut transfuga, providentiam conatus est tollere.” (Lactantius, *Divinarum institutionum*, [vol.6, *De Origene Erroris*], 1844:278-279.)
- 13 “Τὰ πάντα δὲ πάντα ποιεῖν τῷ Σωτῆρι καλῶς ἔχειν ἐδόκει, ἵν’ ἐπειδὴ τὴν ἐν τοῖς πᾶσιν αὐτοῦ πρόνοιαν ἠγγνόησαν οἱ ἄνθρωποι καὶ οὐ κατενόησαν τὴν διὰ τῆς κτίσεως αὐτοῦ θεότητα.” (Athanasius, [*De Incarnatione Verbi*], 1857a:IX,1.)

die Vader sy voorsienigheid uit na alle dinge deur sy Seun, en deur die voorsienigheid van die Seun het alle dinge lig, lewe en wese.¹⁴ Alles word ook deur Christus bestuur, beheer en bewaar, sodat sy voorsienigheid in die skepping openbaar word.¹⁵ Eusebius sien Christus as die Voorsienigheid van die Vader, “*Christus, grote Voorsienigheid van die almagtige Vader*”.¹⁶

4.4 Die voorsienigheid van God wat alle dinge orden

Die gedagte van die voorsienigheid wat orden, kom by die kerkvaders sterk na vore. Volgens Eusebius word die orde van die skepping beheer deur voorsienigheid en nie deur kans nie.¹⁷ Vir Eusebius is die ordelike plasing van dinge die werk van die voorsienigheid. Hierdie ordelike plasing sorg dat natuurwette nie oortree word nie.¹⁸ Volgens Athanasius (1892a:537) word alle dinge deur die orde en voorsienigheid beweeg. Athanasius stel die orde gelyk aan die voorsienigheid, wat die noue verband tussen voorsienigheid en ordelike plasing beklemtoon.

4.5 Voorsienigheid van God en versorging

Die kerntema van die voorsienigheid van God onder die kerkvaders is dat God se versorging en bewaring oor die hele skepping sterk

14 “Εἰ δὲ ὁμολογοῦσιν εἶναι Λόγον Θεοῦ, καὶ τοῦτον Ἡγεμόνα τοῦ παντός, καὶ ἐν αὐτῷ τὸν Πατέρα δεδημιουργηκέναι τὴν κτίσιν, καὶ τῇ τούτου προνοίᾳ τὰ ὅλα φωτίζεσθαι καὶ ζωογονεῖσθαι καὶ εἶναι, καὶ ἐπὶ πάντων αὐτὸν βασιλευεῖν, ὡς ἐκ τῶν ἔργων τῆς προνοίας γινώσκεισθαι αὐτὸν καὶ δι’ αὐτοῦ τὸν Πατέρα.” (Athanasius, [*De Incarnatione Verbi*], 1857a:XII,4.)

15 “ἀλλὰ γὰρ χάριτι Θεοῦ σημάναντες ὀλίγα καὶ περὶ τῆς θειότητος τοῦ Λόγου τοῦ Πατρὸς καὶ τῆς εἰς πάντα προνοίας καὶ δυνάμεως αὐτοῦ· καὶ ὅτι ὁ ἀγαθὸς Πατὴρ τούτῳ τὰ πάντα διακοσμεῖ καὶ τὰ πάντα ὑπ’ αὐτοῦ κινεῖται καὶ ἐν αὐτῷ ζωοποιεῖται.” (Athanasius, [*De Incarnatione Verbi*], 1857a:I,1.)

16 “Χριστὲ ὁ θεὸς καὶ σωτήρ, μεγάλου πατρὸς μεγίστη πρόνοια.” (Eusebius, [vol.1,*Constantini imperatoris oratio ad coetum sanctorum*], 1902:XI,13.)

17 “...σὺ δ’, ὡ παμμήτεια φύσις, τί τοιοῦτον τῷ κόσμῳ συντελέεσθαι πάποτε; ποῖον δ’ ὄλωσ σὸν δημιούργημα, εἴπερ ὁ τῶν πάντων αἴτιος καὶ τῆς σῆς οὐσίας; οὗτος γὰρ σε ἐκόσμησεν, ἐπεὶ κόσμος φύσεως ἢ κατὰ φύσιν ζωὴ. ἐπικεκράτηκε γὰρ οὐ μετρίως ἂ παρὰ φύσιν τὸν τῶν πάντων θεὸν κατ’ ἀξίαν εἶβειν μηδὲνα, νομίζεσθαι τε μὴ ἐκ προνοίας ἀλλ’ ὡς ἔτυχον ἀτάκτως τε καὶ πλημμελῶς τὰ πάντα συνεστάναι...” (Eusebius, [vol.1,*Constantini imperatoris oratio ad coetum sanctorum*], 1902:I,2.)

18 “...ὡς ἔμαυτὸν πείθω, ἡ τῆς προνοίας δύναμις εὐδιάνγνωστος παρὰ τοῖς ἀνθρώποις γενέσθαι δύνηται, δύο φύσεις ἐναντιωτάτας...” (Eusebius, [vol.1,*Constantini imperatoris oratio ad coetum sanctorum*], 1902:VII,2.)

(Walker, 1911:4). Volgens Athanasius is Jesus se voorsienigheid oor alle dinge, omdat God deur sy Woord sorg vir die kleinste dinge,¹⁹ en dat God se universele voorsiening bekend geword het deur die vleeswording van die Woord.²⁰ Eusebius sien voorsienigheid primêr as versorging. Volgens Eusebius bring goddelike voorsienigheid net die goeie na vore en bewaar die goddelike voorsienigheid persone by hul dood.²¹ Vir Origenes is God se voorsienigheid en God se hand dieselfde. Hy sê dat alle goeie dinge uit die hand van God kom.²² Hieruit is dit duidelik dat die kerkvaders die voorsienigheid grootliks sien as die versorging van alle dinge.

4.6 Algemene en besondere voorsienigheid

’n Aspek wat nou verbind is aan die versorging is die algemene en besondere voorsienigheid. Chrysostomus (1889b:231-232) verwys na die algemene en besondere voorsienigheid van God. Met algemeen bedoel hy die sorg wat die Here bied aan die wat Hom nie erken as God nie. In besonder verwys hy na die besondere versorging van God oor sy kinders, die wat Hom erken as God. Athengoras praat ook van die algemene en besondere voorsienigheid. Volgens hom sorg God vir die universele en die engele sorg vir die algemene. Sodat God se voorsienigheid met behulp van die engele oor alle dinge strek.²³

19 “Εἰ γὰρ οὐκ ἀνάξιον Θεοῦ προ νοεῖσθαι καὶ μέχρι τῶν οὐτῶ μικρῶν, τριχῶς κε φαλῆς, καὶ στρουθίου, καὶ τοῦ χόρτου τοῦ ἀγροῦ, οὐκ ἀνάξιον ἦν αὐτοῦ καὶ ταῦτα ἐργάσασθαι.”(Athanasius, [*Orationes contra Arianos*], 1857b:XVII,25.)

20 “καὶ διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου ἢ τῶν πάντων ἐγνώσθη πρόνοια, καὶ ὁ ταύτης χορηγὸς καὶ Δημιουργὸς αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος.”(Athanasius, [*Orationes contra Arianos*], 1857b:LIV,2.)

21 “Πρῶτος μὲν οὖν τούτων ὁ μικρῶ πρόσθεν δηλωθεὶς Πλούταρχος ἦν· οὗ τὴν ἐπὶ θάνατον ἀπαγομένον, σμικροῦ δεῖν αὐθις ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος, συμπαρόν αὐτῷ εἰς ὑστάτην τοῦ βίου τελευτήν, ὑπὸ τῶν αὐτοῦ πολιτῶν ἀνήρητο, ὡς αἴτιος αὐτῷ πεφηνῶς τοῦ θανάτου· θεοῦ δὲ αὐτὸν ἐτήρει καὶ τότε βουλή.”(Eusebius, [*Caesariensis Historia Ecclesiastica*], 1857:IV,1.)

22 “In qua submersione non utique putandum est finitam esse erga Pharaonem providentiam Dei: non enim quia demersus est, continuo etiam substantialiter interiisse putandus est. “In manu enim Dei et nos et sermone nostri, et omnis prudentia atque operum disciplina est,” sicut Scriptura dicit.” (Origenes, [*De Principiis*], 1836:260.)

23 “Supra commisit Angelis particularem mundi providentiam; itaque, sicut ipse constituit, ipsorum erat officium, ut omnia quae divinitus universali providentia constituta fuerant.” (Athenagoras, [*Legatio pro Christianis*], 1706:50.)

4.7 Die probleem van die kwaad

Die voorsienigheidsleer by die kerkvaders is meestal gebind met die probleem van die kwaad (Walker, 1911:4). Volgens Chrysostomus (1889a:232) voorsien God die mens se omstandighede, goed of sleg, maar hierdie omstandighede dien tot die doel van God. Eusebius skryf dat God kwaad oor die mens se pad stuur deur sy voorsienigheid.²⁴ Origenes beantwoord die probleem van kwaad deur te sê dat die goeie en die bose dinge oor die mens se pad kom as gevolg van die God se voorsienigheid.²⁵ Volgens Origenes maak goddelike voorsienigheid ook die hart van die mens hard of sag.²⁶ Hy gee hierby die voorbeeld van die saad wat op die harde rots geval het, en nadat dit opgeskiet het, het die saad verdroog omdat dit geen vogtigheid gehad het nie.²⁷ Maar Origenes sien God nie as die rede van die mens se verdoemenis nie, omdat die mens volgens hom “*verantwoordelik vir sy eie verwoesting is.*”²⁸ God onttrek nooit sy voorsienigheid van die wat Hom eer nie, maar God stuur deur sy voorsienigheid straf oor die wat Hom nie eer nie.²⁹ ’n Goeie voorbeeld van goddelike voorsienigheid volgens Origenes is die straf wat die Jode ontvang omdat hulle Jesus so sleg behandel het.³⁰

24 “γούν ἀντικρυσ τῆς ἀντικειμένης δυνάμεως πονηρᾶς, πεμφθεῖς ἐξ οἰκειᾶς τε προνοίας καὶ παραγγελίας μεγίστου πατρὸς.” (Eusebius, [vol.1,Constantini imperatoris oratio ad coetum sanctorum], 1902:XX,9.)

25 “Dicebamus sane in superioribus, quod etiam memoriae nobis quaedam vel bonorum vel malorum suggerantur, sece per divinam providentiam, sive per virtutes contrarias.” (Origenes, [De Principiis], 1836:283.)

26 “Si vero quis nobis ad haec obiiciat: Quare ergo quaedam semina cadunt etiam super terram petrosam, id est duram aliquam et saxeam animam? Dicendum ad haec quia ne hoc quidem absque divinae dispensationes fieri providentia potest.” (Origenes, [De Principiis], 1836:259-260.)

27 Lukas 8:6

28 “...et ostendere quia non dissimulatio divinae providentiae, sed humanae mentis arbitrium causa sibi perditionis existit.” (Origenes, [De Principiis], 1836:265.)

29 Ἄγχιστα δὲ τούτοις πᾶσι συμπολιτευόμενον εἴ φαμεν τὸν θεόν, τί ἄποπον πράσσομεν πειθόμενοι μηδέ ποτε ἀφιστάνειν τὴν ἑαυτοῦ θειότητα τῶν μετὰ τοῦ καλῶς καὶ ἔρωμένως βιοῦν αὐτῶ ἀνακειμένων.” (Origenes, [Contra Celsus], 1857:43.)

30 “Καὶ σαφὲς ὅτι καὶ τὴν ἐν βίῳ κόλασιν Ἰουδαῖοι μετὰ τὸ διαθεῖναι τὸν Ἰησοῦν ἃ διέθηκαν ἐκολάσθησαν. Λεγέτωσαν δ' Ἰουδαῖοι, ἐὰν οἱ ἐγκαλοῦντες φάσκωσιν θυμαστί γε ὑμῖν ἢ τοῦ θεοῦ πρόνοια καὶ φιλανθρωπία, κολαζόμενοις καὶ στερηθεῖσι καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τοῦ λεγομένου ἀγίασματος καὶ τῆς σεμνοτάτης λατρείας.” (Origenes, [Contra Celsus], 1857:78.)

4.8 Die verborgenheid van die voorsienigheid

Die meeste kerkvaders verklaar die probleem van die kwaad as die verborgenheid van die voorsienigheid. Origenes noem dat alle dinge gebeur of bestaan as gevolg van die voorsienigheid van God, maar sekere gebeure ontvou so misterieus dat die plan aangaande die gebeure totaal verborge is. Hierdie misterieuse gebeure lyk soms asof dit nie deel is van God se voorsienigheid nie, maar dit is wel deel van God se verborge voorsienigheid.³¹ Lactantius verwys na die verborgenheid van die voorsienigheid³² as hy praat van die onuitspreeklike krag van voorsienigheid,³² en dat God se voorsienigheid nie in woorde uitgedruk kan word nie.³³

4.9 Voorsienigheid en dwalings

Die kerkvaders bely teen sommige dwalings van hulle tyd, soos die Epikuriërs en die Stoïsyne.³⁴ Athanasius, *Miscellaneous*, Lactantius en Origenes bely almal teen die Epikuriërs se voorsienigheidsleer. Lactantius sê dit is kranksinnig as die Epikuriërs die voorsienigheid van God ontken.³⁵ Hippolytus (1885:34) bely teen die Stoïsyne se

31 "Nam cum certum sit omnia quae hoc in mundo sunt, vel geruntur, Dei providentia dispensari, quaedam quidem satis evidenter apparent, quod providentiae gubernatione digesta sint; alia vero tam occulte tamque incomprehensibiliter explicantur, ut penitus in his lateat divinae ratio providentiae ita ut interdum a nonnullis: nec credantur quaedam ad providentiam pertinere, quoniam ratio ab eis latet per quam ineffabili: quadam arte opera divinae providentiae dispensantur, quae tamen ratio non aequaliter omnibus occultata est." (Origenes, [De Principiis], 1836:7.)

32 "Ergo ineffabilis divinae providentiae virtus fecit duos simillimos orbis." (Lactantius, *Divinarum institutionum*, [De opificio Dei], 1973:39.)

33 "...cujus divinam providentiam perfectissimamque virtutem, nec sensu comprehendere, nec verbo enarrare possibile est." (Lactantius, *Divinarum institutionum*, [De opificio Dei], 1973:39.)

34 Hier volg 'n gedig in die tyd van die Kerkvaders wat die Epikureërs se standpunt oor afwesigheid van voorsienigheid duidelike na vore bring:

Perplexa mentem fors agit at meam,
Fortuna noft ras res regat, an Deus;
Spem saepe praeter, praeter aequum
Hos evolutos de paternis
Egene cogens triste Penatibus,
Faelicia illis tempora dividens.

(Athengoras, [Legatio pro Christianus], 1706:101-102.)

35 "Nam divina Providentia effectum esse mundum (ut taceam de Trismegisto, qui hoc praedicat, taceam de carminibus Sibyllarum, quae idem nuntiant;

voorsienigheidsleer; volgens hom is die Stoïsyne se voorsienigheidsleer fatalisties van aard. Sommige kerkvaders het vanuit die Skrif 'n midde weg probeer vind tussen die twee sienings van die Epikuriërs en die Stoïsyne. Origenes skryf dat God die mens se hart deur die voorsienigheid sag maak of verhard, en ook dat die mens 'n vrye wil het wat die goddelike roeping kan gehoorsaam of verwerp. Hiermee bedoel Origenes dat die redding alleen deur God voorsien word,³⁶ maar dat die mens self verantwoordelik is vir sy verwoesting.

5. Voorsienigheidsleer van Augustinus

Augustinus se teologie word sterk gekenmerk as protologies. Die era van Augustinus word ook deur Robert (2007:43) getipeer as die protologiese era. Protologie beteken letterlik “die leer van die eerste dinge”. Eskatologie is die teenhanger van die protologie. Stoker (2004:302) dui aan dat die eskatologie (leer van die laaste dinge) nie losgemaak kan word van protologie (leer van die eerste [oer]dinge) nie. As die eerste bladsye van die Bybel met die leer van die eerste dinge (die protologie) wegval of nie aanvaar word nie, dan val ook die laaste bladsye van die Bybel met die leer van die laaste dinge (die eskatologie) weg. Dan is daar geen doel meer in die lewe nie en ook geen uiteindelijke hoop meer nie.

Black (1998:110) meen dat die volheid van die verbond nie tot sy reg kom as die eskatologie bo die protologie gestel word nie, asook andersom. Hy stel dit as een van die grondprobleme dat vele vandag met 'n verabsoluteerde teleologie werk ten koste van die net so noodsaaklike protologie. Dit is 'n groot probleem in die hedendaagse voorsienigheidsleer. Die eskatologie word bo die protologie ge-

taceam de prophetis, qui opus mundi, ac opificium Die uno spiritu ac pari voce testantur) etiam inter philosophos pene universos convenit; id enim Pythagoraei, Stoici, Peripatetici, qui sunt principes omnis disciplinae. Dinique a primis illis septem sapientibus ad Socratem usque ac Platonem pro confesso et indubitato habitum est, donec unus multis post saeculis extitit delirius Epicurus, qui auderet negare id quod est evidentissimum, studio scilicet inveniendi nova, ut nomine suo constitueret disciplinam.” (Lactantius, *Divinarum institutionum*, [vol.6, *De Origene Erroris*], 1844:302-303.)

36 “... et ostendere quia non dissimulatio divinae providentiae, sed humanae mentis arbitrium causa sibi perditionis existit.” (Origenes, [*De Principiis*], 1836:265.)

stel wat veroorsaak dat die voorsienigheidsleer geen troos en hoop vir die mense kan bied nie.³⁷

Volgens Chaffey (2011:89) is die protologie en die skeppingsleer dieselfde en dat Augustinus se groot fokus op Genesis sy protologiese aanpak beklemtoon. Augustinus het drie kommentare op Genesis geskryf, maar ook in sy boeke, *Confessiones* en *De Civitate Dei* aandag aan Genesis geskenk (Chaffey, 2011:89). In Augustinus se verklaring van Genesis word dit duidelik dat Augustinus vanuit sy protologiese aanpak die res van die Skrif verklaar. Augustinus se voorsienigheidsleer ontwikkel ook vanuit sy protologiese aanpak.

In die bespreking van Augustinus se voorsienigheidsleer gaan gekyk word na verskillende temas wat uit sy protologiese aanpak ontwikkel. Daar gaan gekyk word na God as Skepper, die kwaad, die uitverkiesing en die ordelike geheelbeeld.

5.1 Skepping en voorsienigheid

In Augustinus se protologiese aanpak bied hy 'n hele aantal verklarings op Genesis 1:1: “*In die begin het God die hemel en die aarde geskape.*” Die eerste vers van die Bybel kan as die vertrekpunt van Augustinus se voorsienigheidsleer gesien word. As Skepper gee God aan alle dinge oorsprong (*De Civitate Dei*, 1863a:V,11). Volgens Augustinus het God alle dinge geskep en bestaan die wêreld daarom nie uit eie krag nie, maar uit God as die absolute lewensbron. Die geskape wêreld is die handewerk van God as Skepper en is daarom volkome goed omdat God goed is. Om God as Skepper te bely, sluit vir Augustinus ook in die belydenis van God as Onderhouer (Augustinus, [*De Doctrina Christiana*], 1841a:II,23,36).

Augustinus word deur sommige teoloë beskuldig van “voortdurende skepping”³⁸ (Taljaard, 1957:10). Dit is die leer dat die wêreld bestaan deur 'n voortdurende ononderbroke skepping. Goutsmett (1988:7-10) toon oortuigend aan dat Augustinus wel die leer van die *creatio continua* verwerp, deurdat hy God se skeppingswerk

37 Volgens Strauss (2004:138) is König se oorbeklemtoning van die eskatologiese verbondsleer 'n aanduiding van 'n “ongebalanseerde eskatologiese oorywerigheid”. En dat König se oordrewe eensydige beklemtoning van die eskatologie daartoe lei dat hy God se beheer slegs beperk tot die toekoms.

38 *creatio continua*

beskou as volkome en afgesluit. Met afgesluit bedoel Augustinus dat God klaar geskep het en nie meer skep nie. Augustinus bedoel nie dat God nie meer werk nie, maar dat God se werk in die onderhouding van die skepping aangaan. Augustinus bring dus 'n duidelike onderskeid tussen die oorspronklike daad van die skepping en die onderhouding van die skepping (Augustinus, [*De Genesi ad Litteram*], 1841b:V,20,41).

Die onderskeid wat Augustinus tref tussen die oorspronklike daad van die skepping en die onderhouding van die skepping word veral beklemtoon wanneer hy verwys na God as Skepper en Maker³⁹ (*De Civitate Dei*, 1863a:V,11). Onder Maker (Factor) bedoel Augustinus alle dinge wat God gee, sodat volkome harmonie verkry kan word. Om hierdie harmonie te bereik, gee God krag (regerum). God het byvoorbeeld krag gegee vir Augustus, Nero, Vespasius, Domitianus en ook vir die Christen Konstantyn. God gee die krag sodat alle dinge in die geskiedenis deur Hom regeer en bestuur word. (*De Civitate Dei*, 1863a: V,21). Hieruit blyk duidelik dat Augustinus se belydenis oor God se voorsienigheid voortvloei uit sy belydenis van God as Skepper wat die skepping voortdurend onderhou en regeer.

Vanuit Augustinus se belydenis van God as Skepper volg sy belydenis van God as Vader. Goutsmett (1988:9) toon aan dat Augustinus juis teen die Neoplatonisme, wat die regering van die wêreld sien as 'n onpersoonlike krag, God as 'n persoonlike God bely, God wat so persoonlik is dat Hy selfs vir hom melk gegee het om te drink toe hy 'n baba was (Augustinus, [*Conf*],1887:l,6). Hierdie aspek van Augustinus se voorsienigheidsleer is uiters belangrik, omdat dit 'n troosvolle belydenis is van God die Vader wat persoonlik die skepping onderhou.

Vanuit Augustinus se belydenis van God as persoonlike Vader vorm hy sy belydenis van God se Vaderlike hand. Alle dinge is in die hand van God. Augustinus lê baie klem daarop dat alles met 'n rede gebeur, en dat selfs ons wil in die raad van God staan (Augustinus, [*De Civitate Dei*], 1863a:V,21). Alles word volgens Augustinus (*De Civitate Dei*, 1863a:l,24) so deur die goddelike voorsienigheid regeer dat selfs die bose niks kan doen sonder die voorsienigheid

39 Creator et Factor

van God nie. Die goddelike voorsienigheid sien die bose vooruit en gee ook soms gelowiges in die hand van die bose oor. Selfs kettery ontstaan omdat die goddelike voorsienigheid dit wou laat bestaan. Die een wat ontken dat alles in die hande van die Almagtige is, is, volgens Augustinus, gek (Augustinus, [*De Civitate Dei*], 1863a:X,14).⁴⁰

5.2 Ordelike geheelbeeld

God het ordelik geskep en nie eers die kwaad kan die orde omkrap nie. Om dit te verduidelik, gebruik Augustinus die voorbeeld van 'n skildery: “Die kleur swart kan mooi wees as dit in die geheel van die skildery gesien word” (Augustinus, [*De Vera Religione*], 1841f:40,76)⁴¹. Met hierdie voorbeeld probeer Augustinus aantoon dat alles in die skepping 'n sekere plek het, selfs die kwaad. Alle dinge, goed en kwaad, vorm daarom deel van die goed geordende geheelbeeld.

Alle dinge in die skepping staan in 'n goed geordende harmonie met mekaar. Die volkome harmonie van alle dinge is die volle perfektie. Niks kan die harmonie van God versteur nie, self nie die bose nie, omdat die hele skepping saamgevoeg is deur die voorsienigheid van God (Augustinus, [*De Vera Religione*], 1841f:40,76). Volgens Fritzgerald (1999:598) bring hy 'n noue verbinding tussen orde en voorsienigheid wanneer hy verwys na goddelike voorsienigheid as die orde van God.

Augustinus onderskei tussen 'n tweërlei orde: die kosmologiese orde en die antropologiese orde. Die kosmologiese orde is volgens Augustinus (*De Ordine*, 1841c:l,10,28) die besturing van alle dinge wat God geskep het. Uit die kosmologiese orde vorm Augustinus se gedagte van die natuurwet⁴². Die natuurwet is vir Augustinus die verborge bestuur van God in die skepping (Augustinus, [*De Genesi ad Litteram*], 1841b:VIII,9,17). Die natuurwet is die onveranderlike wet waarmee God die skepping onderhou. Fritzgerald (1999:583) toon aan dat Augustinus ook na die natuurwet verwys as die voorsienigheid. Om die voorsienigheid van God te sien, moet die natuurwet dus aanskou word.

40 “... omnia quippe, quae praestare hominibus vel angeli vel homines possunt, in unius esse Omnipotentis potestate quisquis diffititur, insanit.”

41 “Sed sicut niger color in pictura cum toto fit pulcher;”

42 lex naturae

Die aanskouing van die natuurwet noem Augustinus (*De Ordine*, 1841c:l,1,2.) die antropologiese orde. Om die antropologiese orde te verduidelik, gebruik Augustinus die voorbeeld van 'n mosaïekvloer: As iemand na die fyn werk van 'n mosaïekvloer kyk, maar slegs een stukkie van die hele vloer sien, kan die persoon dink dat die argitek nie die vermoë gehad het om die mosaïekstukkies ordelik te rangskik nie. As die persoon egter verder wegstaan en die geheelbeeld sien, kan hy ook die harmonie sien tussen die verskillende stukgies. Net so ook is dit die geval met die mens wat nie die geheelbeeld aanskou nie: hy sien een stukkie van die werklikheid wat vir hom ongeorden lyk en dan neem hy aan dat die hele werklikheid ongeorden is.⁴³ Om dus die geheelbeeld te kan sien, is die antropologiese orde nodig.

5.3 Kwaad en voorsienigheid

Augustinus (*De Civitate Dei*, 1863a:XI,9) dui aan dat die kwaad al vroeg in Genesis teenwoordig was. Volgens Augustinus moes die bose engele al in Genesis 1 geskape wees, omdat daar in Genesis 2:2 staan: “*En God het op die sewende dag sy werk voltooi wat Hy gemaak het, en op die sewende dag gerus van al sy werk wat Hy gemaak het.*” Verder toon Augustinus aan dat die engele voor die sterre geskape is.⁴⁴ Die engele het dus volgens Augustinus al voor die vierde dag bestaan, omdat die sterre op die vierde dag gemaak is. Daar is vir Augustinus geen twyfel dat die engele die lig is wat dag genoem word nie en dat die engele wat weggedraai het, van die lig onheilig geword het. Die onheilige engele is nie meer lig in die Here nie, maar duisternis in hulleself. God het die heilige engele en die bose engele geskei van mekaar toe Hy in Gen. 1:4 gesê

43 “Sed hoc pacto si quis tam minutum cerneret, ut in vermiculato pavimento nihil ultra usius tessellae modulaum acies ejus valeret ambire, vituperaret artificem velut ordinationis et compositionis ignarum; eo quod varietatem lapillorum perturbatam putare, a quo illa emblemata in unius pulchritudinis faciem congruentia simul cerni collustrarique non possent. Nihil enim aliud minus eruditus hominibus accidit, qui universam rerum coaptationem atque concentum imbecilla mente compliciti et considerare non valentes, si quid eos offenderit, quia suae cogitationi magnum est, magnam putant rebus inhaerer foeditatem.”

44 “Toe die môresterre saam gejubel en al die seuns van God gejuig het?” Job 38:7

het: “*Toe sien God dat die lig goed was. En God het skeiding gemaak tussen die lig en die duisternis.*” Die lig of die heilige engele word deur die Here goed genoem, wat impliseer dat die bose engele nie goed is nie. Die bose engele is volgens Augustinus nie boos van nature nie, maar uit eie wil (*De Civitate Dei*, 1863a:XI,19).

Volgens Augustinus (*De vera Religione*, 1841f:40,76) het alle dinge in die skepping ’n ordelike plek, ook die kwaad. Om die probleem van die kwaad dus te verstaan, moet die geheelbeeld gesien word. God wil nie die kwaad nie, maar dit is nodig vir die geordende geheel. Augustinus gebruik die estetiese waarde van die harmonie om die kwaad te regverdig. Sohn (2004:52) dui aan dat Augustinus se estetiese effek van kontras tussen goed en kwaad die prag van die skepping beklemtoon en daarom moet die bose dinge bestaan om die geheelbeeld te voltooi.

Met die siening dat die kwaad die geheelbeeld voltooi, bedoel Augustinus nie dat God die kwaad geskep het nie. Alles wat God geskep het, is goed. Kwaad is nie die wil van God nie en daarom ook nie deur God geskep nie (Augustinus, [*De Civitate Dei*],⁴⁵ 1863a:XII,35). In Augustinus se verklaring van 1 Johannes 3:8⁴⁶ verduidelik hy hierdie aspek. Dié wat meen dat die duiwel gemaak is uit ’n sondige natuur, verstaan volgens Augustinus die gedeelte verkeerd. Dit moet verstaan word in die lig van Jesaja 14:12.⁴⁷ Die woorde “die duiwel sondig van die begin af” moet volgens Augustinus nie verstaan word as die duiwel wat van die begin van sy geskape bestaan gesondig het nie, maar eerder as die begin van sy sonde.⁴⁷ Die Satan se natuur was daarom nie van die begin af sondig nie, maar goed geskep deur die Allerhoogste (Augustinus, [*De Civitate Dei*], 1863a:XI,15). Net so is die mens nie boosheid in homself nie, maar volkome goed geskep deur God (Augustinus, [*Enarrationes in Psalmos*],1956:1,8,5).

God is betrokke by die sonde nie as die Outeur nie, maar as die regverdige Regter. Alle strawwe wat die mens ontvang, is as gevolg van goddelike voorsienigheid, maar die rede vir die straf is as ge-

45 “Hy wat die sonde doen, is uit die duiwel, want die duiwel sondig van die begin af.” 1 Joh. 3:8

46 “Hoe het jy uit die hemel geval, o mōrester, seun van die dageraad!” Jes. 14:12

47 non ab initio

volg van ongehoorsaamheid aan God (Augustinus, [*De Civitate Dei*], 1863b:XXI,13). God moet die sonde straf, anders as sonde nie gestraf word nie, is die gevolgtrekking dat daar nie so iets soos goddelike voorsienigheid is nie (Augustinus, [*De Civitate Dei*], 1863a:l,8.).⁴⁸ Hierdie balans tussen sonde en straf dui op die regverdigheid van God. God verander deur sy voorsienigheid sonde tot die glorie van die wêreld, en die sonde werk mee om die doel van God te bereik. Sonde versteur nie die voorsienige orde nie, maar gee geleentheid vir straf, oefening en vrees. Die verhouding tussen die kwaad en die voorsienigheid van God moet egter nie gesien word as die passiewe toelating van die kwaad deur God nie; intendeel, God haat die kwaad en straf dit regverdig (Augustinus, [*De vera Religione*], 1841f:XXVIII,51).

Volgens Augustinus is die hoogste doel van die mens se siel die aanskouing⁴⁹ van God en dat sonde die wegdraai van dié aanskouing is (Augustinus, [*De Quantitate Animae*], 1841e:XXXIII,76.).⁵⁰ Augustinus weet nie hoekom die siel die aanskouing verlaat het nie, maar die verlating van die aanskouing was volgens Augustinus 'n vrywillige verlating. As dit nie 'n vrywillige verlating was nie, is God die oorsaak van die sonde van die mens. Dus skryf Augustinus die oorsprong van die kwaad toe aan die vrye wil van die mens.

Augustinus verduidelik⁵¹ dat die mens uit eie krag⁵² die voordele van die goddelike genade verlaat het deur sy eie wil te volg. Die mens het dus die wil van God verruil vir sy eie wil. Augustinus verduidelik die eiewilligheid van die mens aan die hand van die volgende voorbeeld: dit is nie vir die mens moontlik om in hierdie wêreld sonder die nodige selfvoeding te leef nie, maar dit is in ons vermoë om die nodige voeding te weier. Adam en Eva kon dus nie sonder God se hulp leef in die Paradys nie, maar kon wel deur eiewilligheid hulself doodmaak (Augustinus, [*De Civitate Dei*], 1863b:IX,27).

48 "...rursus si nullum peccatum nunc puniret aperte divinitas, nulla esse divina providentia crederetur."

49 contemplatio

50 "Jamvero in ipsa visione atque contemplatione veritatis, qui septimus atque ultimus animae gradus est; neque jam gradus, sed quaedam mansio, quo illis gradibus pervenitur; quae sint gaudia, quae perfructio summi et veri boni, cujus serenitatis atque aeternitatis afflatus, quid ego dicam?"

51 ideo postestate

52 divinae gratiae beneficiis

Volgens Augustinus het God die wil van die mens goed geskep uit niks⁵³, maar omdat die wil van die mens uit niks geskep is, is die wil veranderlik. Daarom kan die wil van die mens van goed na kwaad verander (Augustinus, [*De Civitate Dei*], 1863a:XII,1). God het alle dinge, ook die wil van die mens, geskep uit niks (Augustinus, [*De Civitate Dei*], 1863a:XII,1). Met niksheid bedoel Augustinus letterlik niks. Augustinus probeer nie ontologiese erkenning aan niksheid gee nie, anders sal niksheid 'n beginsel naas God word. Daarom kan niksheid volgens Augustinus nie geken word nie (Augustinus, [*De Libero Arbitrio*], 1845:II.20.54).⁵⁴

Kwaad ontwikkel volgens Augustinus van afwykende bewegings⁵⁵ en alle afwykings kom van niks (Augustinus, [*De Libero Arbitrio*], 1845:II.20.54.).⁵⁶ Die afwyking is 'n afwyking van die lig en daarom is donkerheid nie 'n substansie nie, maar 'n afwesigheid van 'n substansie. Die kwaad is dus nie verstaanbaar nie, omdat dit nie 'n substansie het nie (Augustinus, [*De Civitate Dei*], 1863a:XII,7). Die wil van die mens sou nie korrup geraak het as dit nie uit niks geskep is nie. Daarom ontwikkel alle kwaad volgens Augustinus uit niks (Augustinus, [*De Civitate Dei*], 1863b:X VI,13).⁵⁷ Anders as Plotinus en Origenes gee Augustinus nie 'n finale verduideliking van die kwaad nie, omdat die niks nie verklaar kan word nie (Augustinus, [*De Civitate Dei*], 1863b:X VI,13).

5.4 Uitverkiesing en voorsienigheid

Daar lê deur die eeue 'n noue verband tussen die leer van die uitverkiesing en die voorsienigheidsleer (Schilder, 1951:92). Hierdie noue verband tussen uitverkiesing en voorsienigheid is grootliks te danke aan Augustinus. Gilkey (1976:161) het 'n algemene beginsel by Augustinus se voorsienigheidsleer geïdentifiseer, naamlik voorsienigheid wat sy oorsprong in God se uitverkiesende wil vind. Augustinus het die leer van die uitverkiesing in sy stryd met Pela-

53 ex nihilo

54 "Ita quaerenti tibi, si respondeam nescire me, fortasse eris tristior: sed tamen vera responderim. Sciri enim non potest quod nihil est."

55 defekctus

56 "...omnis auteem defectus ex nihilo est."

57 "Sed vitio depravari nisi ex nihilo facta natura non posset."

gius goed uitgewerk (Potzel, 2010:6). Volgens Balz, Krause en Müller (1997:32) leer Augustinus dat geloof 'n gawe is wat voorberei is deur die uitverkiesing van God, en dat die uitverkiesing uit genade sy oorsprong vind in die voorsienigheid van God.

Augustinus (*De anima et ejus Origen*, 1892:IX,11,16.) se voorsienigheidsleer sluit die aspek van dubbele predestinasie in. Dit is die leer dat sommige mense voor die grondlegging van die wêreld gekies word tot die ewige saligheid en dat ander gekies word vir die ewige verderf. Augustinus maak in sy leer van die dubbele predestinasie 'n tweedeling: die voorsienigheid van God oor sy kinders vir die ewige lewe en die voorsienigheid van God oor die kinders van die bose tot die ewige verderf.⁵⁸

Augustinus praat derhalwe van die algemene en besondere voorsienigheid van God. Die algemene voorsienigheid is die versorging van God oor sy kinders en die kinders van die bose, maar die besondere voorsienigheid kom slegs die kinders van God toe (Augustinus, [*De Civitate Dei*], 1863a:V,11). Die besondere voorsienigheid sluit die verlossing van die kinders van God in. Volgens Augustinus is dit duidelik dat verlossing 'n gawe is en nie 'n keuse wat 'n persoon maak nie. Daarom is die verlossing 'n geskenk (Augustinus, [*De Civitate Dei*], 1863a:II,29). Deur te onderskei tussen die algemene en besondere voorsienigheid, dui Augustinus (1863a:X,27) ook aan dat daar nie net gebid moet word vir ewige seëninge nie, maar ook vir tydelike welvaart⁵⁹. Die mens moet die tydelike voordele en die tydelike noodsaaklikhede by die Here soek (Augustinus, [*De Civitate Dei*], 1863a:X,14).

Die algemene voorsienigheid sluit ook die voorsienigheid van God oor die bose in. Goddelike voorsienigheid het die bose vooruitgesien en die straf op die bose is as gevolg van ongehoorsaamheid. Die voltrekking van die straf is die plasing van die bose in die hel deur die goddelike voorsienigheid. Die bose is ook werktuie in God

58 "Ex uno homine omnes homines in condemnationem qui nascuntur ex Adam (Rom.v,18), nisi ita renascantur in Christo, sicuti instituit ut renascantur, antequam corpora moriantur, quos praedestinavit ad aeternam vitam misericordissimus gratiae largitor: Qui est et illis quos praedestinavit ad aeternam mortem, ..."

59 temporalia beneficia

se hande om sy wil te laat geskied (Augustinus, [*De Doctrina Christiana*], 1841a:II,23,35). Volgens Augustinus (1863b:XIV,27) is dit ook die mens se verantwoordelikheid om die bose te oorwin. Die oorwinning van die bose geskied deur die medewerking tussen God en mens. God het die mens so gemaak dat hy God se hulp⁶⁰ kon soek het om die bose te oorwin. Die mens moes die bose vanaf die begin, deur die hulp van die Here, oorwin. God het ook vooruitgesien dat die duiwel deur die mens se saad, bygestaan⁶¹ deur goddelike genade, oorwin moet word. Die mens sal slegs deur die hulp van die Here die bose kan oorwin, maar selfs vertrou in die hulp van die Here sou nie bekragtig word sonder die hulp van die Here nie (Augustinus, [*De Civitate Dei*], 1863b:XVI,27.).⁶² Hierdeur beklemtoon Augustinus hoe afhanklik die mens van God is.

6. Augustinus se invloed op die voorsienigheidsleer

Niemand kan ontken dat Augustinus een van die grootste teoloë in die geskiedenis is nie. Hy word genoem die vader van die Westelike Christendom (Noordmans, 1980:450) en die grootste teoloog van die Christelike kerk (Noordmans, 1986:519). Volgens Williams (1955:4) kan die Westerse filosofie na Plato gesien word as 'n voetnota en die Westerse teologie na Augustinus as 'n voetnota. Hierdie oordrewe stelling beklemtoon die groot invloed van Augustinus. Augustinus was selfs alombekend toe hy geleef het. Rist (1999:290) verwys na Jerome se brief aan Augustinus waarin Jerome na Augustinus verwys as "*known throughout the world*".

Augustinus het nie net Protestante soos Calvyn, Luther en Burnaby aangetrek nie, maar ook Rooms-Katolieke soos Lombard, Aquinas, Erasmus, Pascal, Van der Meer, Courcelle, Gilson, TeSelle, Marrou en nie net ortodokse teoloë soos Noordmans, Sizoo en Van Oort nie, maar ook liberale teoloë (Harnack), Christelike filosowe (Pascal, Kierkegaard) en ateïste soos Nietzsche, Camus, Wittgenstein, Kirwan. Augustinus was helder van verstand en het 'n merkwaardige invloed op die denke van die Westerse wêreld gehad en kan daarom nie vermy word nie (Van Wyk, 2004:34).

60 adiutoria

61 adiuto

62 "Quia et ipsum fidere de adiutorio Dei non quidem posset sine adiutorio Dei."

6.1 Augustinus se invloed op Thomas van Aquinas se voorsienigheidsleer

Augustinus en Aquinas word deur sommige teoloë as teenoorgesteldes gesien. Die rede hiervoor is dat Augustinus nader aan die denke van Plato staan weens sy Neo-Platoniese inslag en Aquinas nader aan Aristoteles. Dit is egter glad nie 'n uitgemaakte saak nie, omdat aangetoon kan word dat Aquinas, Augustinus en Aristoteles wou versoen. Volgens Harnack (1961a:156) moet Aquinas glad nie in kontras met Augustinus gesien word nie, maar eerder as 'n verlengstuk van die kerkvader. Volgens Stumpf (1982:169) hou Aquinas veral vas aan sommige punte van Augustinus se leer, soos die leer van die uitverkiesing, sonde en genade. Ook ten opsigte van die leer van die kwaad het Augustinus 'n groot invloed op Aquinas gehad. Albei sê dat God nie die oorsaak van die kwaad is nie en dat kwaad nie iets op sigself is nie, omdat dit nie 'n substansie het nie.

6.2 Augustinus se invloed op Calvin se voorsienigheidsleer

Augustinus het natuurlik 'n groot invloed op baie teoloë gehad. Sy invloed was veral baie groot op die Reformatore en daardeur op die Gereformeerde dogmatiek. Muller (1991:279) is van mening dat die Protestante slegs teen 'n klein gedeelte van die corpus van die Rooms-Katolieke dogmatiek beswaard was. Die rede hiervoor is omdat die Protestante doelbewus teruggryp na die leer van die vroeë kerk. Die Protestante wou aantoon dat hulle op die leer van die vroeë kerk gebou het (Venema, 1986:446). Die Gereformeerde belydenisskrifte bely ook teen dieselfde dwalings van die vroeë kerk, soos teen die Manicheërs wat God nie as Skepper van alle dinge bely nie (Müller, 1903:237)⁶³, asook teen die Epikuriërs se leer van toeval of geluk, wat sê dat God geskep het en niks met die aarde te doen het nadat Hy geskep het nie (Müller, 1903:237).⁶⁴ Dit is 'n algemene gebruik dat teoloë na die vroeë kerk teruggryp om hul stellings te staaf. Dit kom ook voor by König wat teruggryp na die werke van Irenaeus (König, 2002:115).

63 "... itemque et Manichaeorum, qui asserunt, diabolos ex seipsis origenem suam ducere, et ex propria sua natura absque sui corruptione malos esse" (Müller, [Art. 12, Confessio belgica von 1561], 1903:237).

64 "... casui aut fortunae permisisse ..." (Müller, [Art. 13, Confessio belgica von 1561], 1903:237).

In die belydenis oor die voorsienigheid het die reformatore in hul teruggryping na die vroeë kerk veral van die werke van Augustinus gebruik gemaak (Muller, 1991:6).⁶⁵ Calvin vereenselwig hom byvoorbeeld volmondig met Augustinus se leer oor die voorsienigheid (*Inst.*, I,XVI,8). Daar is geen twyfel dat Calvin in die skryf van sy Institusie die meeste beïnvloed is deur die werke van Augustinus nie. Die temas waarmee Calvin in sy Institusie werk, het duidelik ontwikkel uit die werke van Augustinus, soos byvoorbeeld die sakramente, die kerk, die wil, sonde, genade, uitverkiesing en skepping (Coertzen & Han, 2004:41).

6.3 Augustinus se invloed op Arminius se voorsienigheidsleer

Arminius was bekend as 'n Calvinis en was sterk onder die invloed van Augustinus (Olson, 2006:120). Arminius het net soos Augustinus gesê dat God nie die oorsaak van die sonde is nie, maar dat die mens die oorsaak van die sonde is. Ook dat die kwaad nie 'n bestaan in homself het nie, maar dat dit 'n afwyking is van dit wat goed is, met die gevolg dat daar nie 'n absolute kwaad is nie, omdat die kwaad nie op sy eie kan bestaan nie. Augustinus het 'n groot invloed op die leer van Arminius gehad, op 'n direkte wyse, deurdat Arminius Augustinus self gelees het, maar ook op 'n indirekte wyse deurdat hy ander gelees het wat deur Augustinus beïnvloed is (Witt, 1993:473-480).

7. Augustinus 'n relevante gespreksgenoot

Verskeie hedendaagse sekulêre voorsienigheidslere ervaar 'n algemene apokaliptiese angs soos die ineenstorting van die tegnologiese sisteme (byvoorbeeld die Y2K fenomeen) of die skuif in wêreldmagsblokke (byvoorbeeld die Moslem-fundamentalisme). Hierdie sekulêre voorsienigheidslere vra dieselfde vrae as Augustinus se tydgenote, maar verskil in hulle antwoorde oor die omvang daarvan (Maxfield, 2002:339). Augustinus se protologiese aanpak

65 "It was Augustine, who created the strict doctrine of predestination in polemic against Pelagius. These problems were brought over into Protestantism in the thought of Luther, whose teaching was carried forward by Calvin, Beza, Ursinus, Zanchi, and Piscator.

vanuit die openbaring maak hom 'n waardige gespreksgenoot vir sy tydgenote en vir ons vandag. Augustinus se protologiese beginsel vanuit die openbaring bied 'n liniêre model van die vooruitgang van geskiedenis wat geanker is in God as persoonlike Vader. Augustinus se antwoord op die apokaliptiese angs is dat die geskiedenis in die hand van God is, wat 'n persoonlike God is, en nie in die mag van 'n onpersoonlike krag nie (Gerald, 1982:118). Augustinus lei sy tydgenote en ons vanuit die apokaliptiese angs tot in die vertroosting van Christus wat ons aan die Vader bind. Hierdie protologiese aanpak vanuit die openbaring maak dat ons vandag steeds kan sê: "Neem Augustinus op en lees!"

8. Samevatting

Dwarsdeur die geskiedenis kom die vraag na God se voorsienigheid in krisistye na vore. Na die 2001-aanvalle op die Wêreld-Handelsentrum in Amerika het die vraag na God se voorsienigheid weer aandag geniet. Vir antwoorde op vrae aangaande God se voorsienigheid gryp teoloë soos Aquinas, Calvyn, Arminius en König terug na die kerkvader Augustinus. Tereg ook omdat Augustinus se invloed op die Westerse wêreld so groot is dat hy as die vader van die Westelike Christendom beskou word. In die bestudering van Augustinus se voorsienigheidsleer moet die invloede van sy tyd ook in ag geneem word, soos sy losbandige jeug, die dood van sy ma en seun en die val van Rome asook die teologiese en filosofiese invloede van sy tyd soos die Manigeïsme, Neoplatonisme en Pelagianisme. Uit die studie is dit duidelik dat Augustinus se voorsienigheidsleer uit sy protologiese aanpak ontwikkel en dus is sy belydenis van God as Skepper die beginpunt van sy voorsienigheidsleer. Die gevolg is dat Augustinus se belydenis van God as Skepper nie los van die belydenis van God as persoonlike Vader gesien kan word nie. Augustinus se protologiese aanpak is egter 'n aspek wat deur teoloë in die bestudering van die voorsienigheidsleer weer opgediep moet word.

Bibliografie

- ATHANASIUS, A. 1849. S. Antonii vitae. In: Garitte, G., (Ed.) *Versio Sahidica*. Parisiis: Etypographeo reipublicae.
- ATHANASIUS, A. 1857a[+/-360]. De Incarnatione Verbi. In: Migne, J.P.L., (Ed.) *Patrologia Graeca. Lexicum Proprium seu Concordance*. Parisiis: Sirou.

- ATHANASIUS, A. 1857b[+/-357n.C.]. *Orationes contra Arianos*. In: Migne, J.P.L., (Ed.) *Patrologia Graeca. Lexicum Propium seu Concordance*. Parisiis: Sirou.
- ATHANASIUS, A. 1892a. *Athanasius: Select Works and Letters*. Translated by Shaff, P. from Latin to English. New York: Christian Literature Publishing Co.
- ATHENAGORAS, A. 1706. *Legatio pro Christianis*. Ad imperatores M. Aurelium, Antoninum, & L. Aurelium Antoninum Commodum. Editors Sprint, J., Churchill, J., Childe, T. & Knaplock, K. London: Oxoniae, theatro sheldoniano.
- AUGUSTINUS, A. 1841a [397 n.C.]. *De Doctrina Christiana*, Volume 34. In: Migne, J.P.L., (Ed.) *Patrologia Latina*. Parisiis: Sirou.
- AUGUSTINUS, A. 1841b [391 n.C.]. *De Genesi ad Litteram*, Volume 34. In: Migne, J.P.L., (Ed.) *Patrologia Latina*. Parisiis: Sirou.
- AUGUSTINUS, A. 1841c [391 n.C.]. *De Ordine*, Volume 32. In: Migne, J.P.L., (Ed.) *Patrologia Latina*. Parisiis: Sirou.
- AUGUSTINUS, A. 1841e [391 n.C.]. *De Quantitate Animae*, Volume 32. In: Migne, J.P.L., (Ed.) *Patrologia Latina*. Parisiis: Sirou.
- AUGUSTINUS, A. 1841f [388 n.C.]. *De Vera Religione*, Volume 34. In: Migne, J.P.L., (Ed.) *Patrologia Latina*. Parisiis: Sirou.
- AUGUSTINUS, A. 1845 [395 n.C.]. *De Libero Arbitrio*, Volume 32. In: Migne, J.P.L., (Ed.) *Patrologia Latina*. Parisiis: Sirou.
- AUGUSTINUS, A. 1863a [426 n.C.]. *De Civitate Dei*. Volume 1. (Ed.) Dombart, B. Lipsiae: Aedibus, B.G. Teubneri.
- AUGUSTINUS, A. 1863b [426 n.C.]. *De Civitate Dei*. Volume 2. (Ed.) Dombart, B. Lipsiae: Aedibus, B.G. Teubneri.
- AUGUSTINUS, A. 1887 [397 n.C.]. *Confessiones*, Volume 32. In: Migne, J.P.L., (Ed.) *Patrologia Latina*. Parisiis: Sirou.
- AUGUSTINUS, A. 1892 [419 n.C.]. *De anima et ejus Origen*, Volumen 44. In: Migne, J.P.L., (Ed.) *Patrologia Latina*. Parisiis: Sirou.
- AUGUSTINUS, A. 1956 [392-418 n.C.]. *Enarationes In Psalmos*, Volume 3. In: *Aurelii Augustini opera omnia*. Dekker, D.E. & Fraipoint, J., (Ed.). Belgium: Brepols.
- BALZ, R. KRAUSE, G. & MÜLLER, G. 1997. Augustins Prädestinationslehre. In: *theologischen Lexikon Theologische Realenzyklopädie*, Band 27. Berlin; de Gruyter.
- BLACK, T. 1998. *The Biblical Hermeneutics of Geerhardus Vos: An Analysis, Critique, and Reconstruction*. Georgia: Covenant College. Unpublished dissertation. Internet: www.alwaysreformed.com/publicdocs/studies_in_theology. Access: 12 Desember 2011.

- BUONAIUTI, E. 1927. Manichaeism and Augustine's idea of "Massa Perditionis". *The Harvard Theological Review*, 20(2):117-127, April.
- CHAFFEY, T. 2011. An Examination of Augustine's Commentaries on Genesis one and their Implications on an Modern Theological Controversy. *Answers Research Journal*, 4(2011):89-101.
- COERTZEN, P. & HAN, S.J. 2004. An investigation into Calvin's use of Augustine. *University of Stellenbosch*, 45(1):36-44, March & June.
- COPLESTON, F.S.J. 1962. *A History of Philosophy, Mediaeval Philosophy, part 1, Augustine to Bonaventure*. Volume 2. New York: Image Books.
- CHRYSOSTOMUS, J. 1889a. *Nicene and Post-Nicene Fathers*. First Series, Volume. 9. Translated by Gross, A. Edited by Philip Schaff. New York: Christian Literature Publishing Co.
- CHRYSOSTOMUS, J. 1889b. *Nicene and Post-Nicene Fathers*. First Series, Volume. 13. Translated by Gross, A. Edited by Philip Schaff. New York: Christian Literature Publishing Co.
- EUSEBIUS, P. 1857. *Caesariensis Historia Ecclesiastica*. In: Migne, J.P.L., (Ed.) *Patrologia Graeca*. Parisiis: Sirou.
- EUSEBIUS, P. 1902. *Constantini imperatoris oratio ad coetum sanctorum*. Volume 1. Heikel, I.A. Leipzig: J.C. Hinrichs.
- FINAN, T. 1987. St. Augustine. *The Furrow*, 38(5):293-303, May.
- FRITZGERALD, A.D. 1999. Natural Law. In: *Augustine through the ages: an Encyclopedia*. Grand Rapids: Eerdmans Publishing co.
- GERALD, A. 1982. *The Development of the Idea of History in Antiquity*. Kingston and Montreal: McGill-Queen's University Press.
- GILKEY, L.B. 1976. *Reaping the whirlwind: a Christian interpretation of history*. New York: Seabury Press.
- GOUSMETT, C. 1988. Creation order and miracle according to Augustine. *Evangelical Quarterly*, 60(3):217-240.
- HARNACK, A. 1961. *History of Dogma*. Volume 5. New York: Dover Publications, Inc.
- HIPPOLYTUS. 1985. *Ante-Nicene Fathers*. Vol 5. Translated by MacMahon, J.H. Edited by Alexander, R., James D. & Coxe, A. New York: Christian Literature Publishing.
- JOHANSEN, K.F. 1998. *A History of Ancient Philosophy. From the beginnings to Augustine*. London: Routledge.
- KÖNIG, A. 2002. *God, waarom lyk die wêreld so? Kan ons sê: "God is in beheer"?* Wellington: Lux Verbi. BM.
- LACTANTIUS, L.C.F. 1844. *Divinarum institutionum. De falsa Religione*. In: Migne, J.P.L., (Ed.) *Patrologia Latina*. Volume 6. Parisiis: Sirou.

- LACTANTIUS, L.C.F. 1844. *Divinarum institutionum. De Origene erroris.* In: Migne, J.P.L., (Ed.) *Patrologia Latina*. Volume 6. Parisiis: Sirou.
- LACTANTIUS, L.C.F. 1844. *Divinarum institutionum. De vita beata.* In: Migne, J.P.L., (Ed.) *Patrologia Latina*. Volume 6. Parisiis: Sirou.
- LACTANTIUS, L.C.F. 1973. *Divinarum institutionum. De opificio Dei.* In: Boella, U. (Ed.) *Patrologiae cursus completus*. Firenze: Collezione Classiche della Filosofia cristiana.
- MAXFIELD, J.A. 2002. *Divine Providence, History, and Progress in Augustine's City of God.* *Concordia Theological Quarterly*, 66(4):339-360, October.
- MÜLLER, E.F.K. 1903. *Die Bekenntnisschriften der reformierten Kirche.* Leipzig: Druck von Lippert & Co.
- MULLER, R.A. 1991. *God, Creation, and Providence in the Thought of Jacob Arminius.* Michigan: Baker book house.
- NOORDMANS, O. 1980. *Verzamelde werken 8. Meditaties.* Kampen: Kok.
- NOORDMANS, O. 1986. *Verzamelde werken 6. De kerk en het leven.* Kampen: Kok.
- OLSON, R.E. 2006. *Arminian Theology.* Downers Grove: InterVarsity Press
- O'MERA, J.J. 1954. *Monica the Mother of Augustine.* *The Furrow*, 5(9):555-562, September.
- ORIGENES, A. 1836. *De Principiis.* Leipzig: Bibliopolio Dykiano.
- ORIGENES, A. 1857. *Origen Contra Celsus.* In: Migne, J.P.L., (Ed.) *Patrologia Graeca*. Parisiis: Sirou.
- POTZEL, D. 2010. *Prädestination: Nie wurde ein grausamerer Gott erfunden als hier.* *Der Theologe*, 8(49):1-11.
- PRAAMSMA, L. 1979. *De kerk van alle tijden.* Eerste deel. Franeker: T.Weaver.
- RIST, J.M. 1999. *Augustine. Ancient thought baptized.* Cambridge: Cambridge University Press.
- ROBERT, C.C. 2007. *Creation and Covenant. The Significance of Sexual Difference in the Moral Theology of Marriage.* T&T Clark International.
- SCHILDER, K. 1951. *Heidelbergsche catechismus.* Zondag 10. Goes: Oosterbaan & Le Cointre.
- SCHULZE, L.F. 1988. *Geloof deur die eeue.* Pretoria: N.G. Kerkboekhandel.
- SIZOO, A. 1947. *Toelichting op Augustinus belijdenissen door dr. A. Sizoo.* Delft: Meinema.

- SOHN, H. 2004. *Beauty and Evil: Theological Aesthetics and Theodicy in Augustine, Whitehead, and Hegel*. Nashville: Vanderbilt University. Dissertation – D.Phil.
- STOKER, P.H. 2004. Skepping en Evolusie. 'n Filosofiese besinning oor tyd, ruimte en materie. *Ad Fontes, Acta Theologica Supplementum*, 5(1):292-319.
- STRAUSS, S.A. 2004. Grondtrekke van Adrio König se teologie. *Acta Theologica Supplementum*, 6:122-141.
- STUMPF, S.E. 1982³. *Socrates to Satre, A History of Philosophy*. New York: McGraw-Hill, Inc
- TALJAARD, J.A.L. 1957. Aurelius Augustinus. Herdruk uit *Koers*, 25(2): 1-15. Oktober.
- VAN OORT, H. 2006. Augustine and manichaeism: new discoveries, new perspectives. *Verbum et Ecclesia*, 27(2):709-728.
- VAN WYK, J.H. 2004: Why Augustine – now? *In die Skriflig*, 38(1):29-46.
- VENEMA, C.P. 1986. Heinrich Bullinger's Correspondence on Calvin's Doctrine of Predestination, 1551-1553. *The Sixteenth Century Journal*, 17(4):435-450.
- WALKER, L. 1911. Divine Providence. In: *The Catholic Encyclopaedia*. New York: Appelton Company.
- WEBER, O. 1962. *Grundlagen der Dogmatik*, Bd. 2. Neukirchen: Neukirchener Verlag.
- WILLIAMS, D.D. 1955. The significance of St. Augustine today. In: Battenhouse, R.W., (Ed.) *A companion to the study of St. Augustine*. New York: Oxford University Press.
- WITT, W.G. 1993. Creation, redemption and grace in the theology of Jacob Arminius. (Vols I & II). University of Notre Dame. Ph.D. thesis.